

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.99.343.97

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.58.39-45>

Віктор АЛЕЩЕНКО, д-р психол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-1560-7318

e-mail: avi1953@ukr.net

Національний університет оборони України, Київ, Україна

Олег ХМІЛЯР, д-р психол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-2693-1906

e-mail: hmilar@ukr.net

Національний університет оборони України, Київ, Україна

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ
НА СВІДОМІСТЬ СОЦІУМУ ТА ОСОБИСТОСТІ**

Вступ. У реаліях сьогодення доводиться констатувати суттєве зростання терористичних рухів, глобалізацію масштабів їхньої діяльності, а також високий вишкіл їхньої організованості і професіоналізму. Ототожнюючись зі зброєю масового ураження, що поєднує безпосередньо фізичний збиток жертвам зі значним психологічним впливом на соціум, – психологічний тероризм завдає цілеспрямованого руйнівного впливу на психіку особистості. У цьому контексті актуальним завданням сучасної психологічної науки є пошук оптимальної системи психологічного захисту і забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості та суспільства від дії психологічного тероризму. Метою статті є розкриття сутності психологічного тероризму як форми несмертоносною зброї та розроблення основних психологічних засад захисту від її впливу.

Методи. Методологічну основу наукової статті становлять правовий і системний аналіз, синтез, метод інтерпретації, порівняння та герменевтичний метод. Проаналізовано соціальні трансформації членів релігійних сект.

Результати. Встановлено, що серед чинників, які обумовлюють розповсюдження психологічного тероризму є суттєве ущільнення інформаційного середовища, наростання некомпетентності населення в умовах гібридної війни, відсутність належної інформаційно-психологічної гігієни, зростання маргінальності, втрата соціальних зв'язків і відчуження, психологічна неграмотність населення як передумова будь-яких маніпуляцій. Усе це нерідко призводить до створення духовного вакууму, який заповнюється "хаосом нової духовності". Виділено чотири основні групи сект, що діють в Україні, серед яких: обрядові, містичні, раціоналістичні й тоталітарні. Охарактеризовано різновиди інформаційно-психологічної, лінгвістичної, психотропної, психофізичної, сомато-психологічної зброї, якими послуговуються терористи, здійснюючи психологічний вплив на осіб і суспільство в цілому.

Висновки. Доведено, що проблема боротьби з психологічним тероризмом потребує аналізу різноманітних кризових ситуацій та структури самого тероризму як явища, який пройшов довгий шлях еволюції від одинаків-смертників до величезних терористичних організацій, які вчиняють теракти, що тягнуть за собою залякування (загибель) великої кількості людей. Розкрито умови високої толерантності до спроб залучення до деструктивних культів, серед яких: висока соціальна активність, високий рівень освіти, знання іноземних мов, доступ до різних джерел інформації, різноманітні види діяльності, професійне кар'єрне зростання, бачення перспектив розвитку особистості.

Ключові слова: віра, релігія, церква, психоманіпулятор, психологічний тероризм, несмертоносна зброя, психологічна зброя.

Вступ

В усіх народів і за всіх часів віра виконувала функцію стабілізатора структури особистості й вектора стилю життя. Наповнюючись певним світоглядним змістом, вона ставала релігією. Народи багатьох держав мають свою традиційну релігію, яка в ряді країн навіть має статус державної. Роль релігії у формуванні світогляду, визначенні моральних норм суспільства, створенні стабільної духовної атмосфери життя держави загальновизнана. На сьогодні особливо гаряче в ЗМІ та експертних колах обговорюється питання небезпек і загроз, що несуть в собі не лише нові релігійні течії, а й існуюча в Україні російська православна церква (Московський патріархат) (УПЦ (МП)).

Майже 8 років тому Європарламентом ухвалено резолюцію "Про стратегічну комунікацію ЄС для боротьби з пропагандою третіх сторін проти нього" ("EU strategic communication to counteract anti-EU propaganda by third parties"), у п. 8 якої стверджується, що кремль використовує транскордонні релігійні організації задля пропаганди. Очевидно, що найвідомішим і найбільшим транскордонним релігійним утворенням росії є УПЦ (МП), яка діє не лише в самій росії, але й на теренах колишнього радянського простору, у Центральній та Західній Європі, США та багатьох країнах, де є російська діаспора. УПЦ (МП)

робить свій внесок у спецоперацію з перетворення України на країну, що не відбулась (від англ. *failed state*). Така спецоперація – частина російської політики (Горевої, 2021).

Релігійні секти і деструктивні групи, яких в Україні досить багато, часто маскуються під різного роду соціальні рухи. Основними ознаками секти є закриті середовище; протиставлення "МИ–ВОНИ"; застосування певних (гіпнолітично-програмуючих) технологій задля утримання і залучення adeptів та контролю над свідомістю. "Контроль свідомості надзвичайно важливий фактор, – наголошує релігійний психолог Людмила Гридковець. – У сектах та схожих на них групах завжди присутній контроль поведінки, інформації, емоцій...". Саме за цими ознаками визначається відмінність між релігійною сектою (групою) і будь-якою церквою як інституцією, незалежно від віросповідання. "Церква – завжди відкрите середовище: туди ніхто нікого не втягує і ніхто не тримає, – це особистий свідомий вибір людини. Церква не контролює ні людину в усіх її проявах, ні інформацію, яку вона дістає, не застосовує технології впливу на свідомість. У сектах "богослужіння", акції, і будь-яке дійство мають чітку технологічну послідовність задля утримання високого емоційного фону, часто застосовуються певні гіпнолітичні прийоми..." (Гридковець, 2014).

Провідники, гуру, лідери сект чи подібних груп завжди мають свою, приховану мету й точно знають, що роблять і якими методами діють. Ідеться про технології впливу на масову свідомість, які мають свої механізми затягування людей у процес, утримання їх задля зміни особистості. Виходячи зі статистичних даних щодо нових релігій у суспільстві, немає підстав ані перебільшувати, ані применшувати їхнє значення в житті всього людства та в житті українського народу. За оцінками експертів, абсолютна кількість неовірян може зростати, але відносні показники будуть залишатися у межах до 10 % (Филипович, 2017). Якщо діяльність тоталітарних культів є винятково психологічним тероризмом, то будь-яка форма тероризму може розглядатися як *психологічна зброя*, що містить найсильніший емоційний руйнівний вплив (Яструбів, 2004). Кожен вид зброї використовує свої засоби впливу на свідомість, методи створення, виготовлення і поширення. Зокрема, інформаційно-психологічна зброя містить спеціально підготовлену інформацію, яка спонукає об'єкти впливу до необхідних дій завдяки внутрішній структурованості. Психофізична зброя спрямована на використання прихованого фізичного насильницького впливу на людей, психотропна – хіміко-медикаментозного, а сомато-психологічна – на застосування комплексу засобів, що викликають зміни в соматичному стані і фізичній активності (Армія Inform, 2021).

Основними характеристиками сучасного тероризму є: особлива жорстокість і фанатизм, використання новітніх технологій, зростання чисельності терористичних рухів, глобалізація масштабів діяльності, організованість і професіоналізм. Сьогодні тероризм ототожнюється зі зброєю масового ураження, що поєднує безпосередньо фізичний збиток жертвам зі значним психологічним впливом на соціум. Психологічний тероризм – сукупність методів цілеспрямованого руйнівного впливу на психіку людини з метою реалізації інтересів агресора. Зокрема, 27 березня 2024 року в Москві відбувся соборний з'їзд Всесвітнього російського народного собору, що збирався під егідою російської православної церкви та патріарха Кирила. На з'їзді ухвалили "наказ", згідно з яким "спеціальну військову операцію" назвали "священною війною". Собор заявив, що вся Україна має увійти в зону виключного впливу росії, а Захід було названо "сатанинським". На з'їзді також чітко прописали і фактичний план щодо ліквідації української державності, згідно з яким в українського народу відбирається право на свою ідентичність і незалежне існування.

Як зазначає професор О. Мотиль: "Як і путінська росія, російська православна церква та її очільник патріарх Кирило повністю втратили свою духовну спрямованість, відкинули все, що стверджує християнство, – перш за все віру в те, що треба любити ближнього свого, як самого себе" (Радіо Свобода, 2024).

Отже, актуальним завданням сучасної психологічної науки постає розробка системи психологічного захисту і забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості та суспільства (Грачов, 2003).

Метою статті є розкриття сутності психологічного тероризму як форми несмертоносної зброї та розроблення основних психологічних засад захисту від її впливу.

Огляд літератури. Феномен тероризму – багатоспектрне явище. Психологічний тероризм аналізується у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: А. Ігнатенка, М. Гуцало, В. Ємельянова, В. Зеленецького, В. Ліпкана, В. Жданова, У. Лакера, Б. Дженкіна, Р. Клайна. Діяльність тоталітарних сект стала предметом інтересу ряду наук, і є по суті міждисциплі-

нарною проблематикою. Цікавими є соціологічні, психологічні, філософські, релігієзнавчі праці таких вчених: У. Беінбріджа, Г. Беккера, М. Вебера, П. Густафсона, Б. Джонсона, Дж. Зігельмана, Д. Мартіна, Е. Трельча, Ф.-В. Хаака. Психологічні, світоглядні джерела тероризму, мотиваційні основи дій терористів досліджено у працях М. Требіна, М. Афанасьєва, О. Веселицького, Є. Кожушка, Д. Ольшанського, В. Невмержицького, О. Хміляра (Хміляр, 2008).

У соціально-філософській площині тероризм розглядають В. Мандрагеля, С. Білоконь. Проте на сучасному етапі залишається чимало невіршених проблем у теорії психологічного тероризму, що потребує подальшого дослідження та систематизації. Також констатуємо, що питання психології тероризму поки що перебуває у вітчизняній психологічній науці не на належному рівні. На сьогодні немає значущих наукових праць, які б містили комплексний аналіз зазначеної проблеми і стали б теоретичною та методологічною основою для її практичної реалізації. Саме тому ефективність конкретних рекомендацій, пропонує вченими для її вирішення, не завжди дає змогу органам військового управління приймати науково-обґрунтовані, компетентні з психологічної точки зору рішення. Зробити це можливо лише на основі цілісних теоретичних поглядів і розробки системи психологічного захисту та забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості й суспільства.

Методи

У процесі дослідження застосовано методи теоретичного аналізу наукових публікацій, синтезу, узагальнення та порівняння наукових джерел і правовий аналіз нормативно-правових документів. Проаналізовано соціальні трансформації членів релігійних сект. Використано емпіричні методи дослідження (спостереження), а також метод інтерпретації, порівняння, герменевтичний метод. Констатовано використання методу маніпулятивно-завальованого впливу на психіку особистості в діяльності тоталітарних світових сект.

Результати

У Законі України "Про боротьбу з тероризмом" наведено офіційне визначення поняття *тероризм*, а саме: "Тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей" (Верховна Рада України, 2003). Законодавство України не містить визначення психологічного тероризму. Закон України "Про боротьбу з тероризмом" містить поняття "інформаційний тероризм", "технологічний тероризм", "міжнародний тероризм", які не збігаються з дефініцією "психологічний тероризм", а Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" містить визначення "кібертероризму", який можна визнати лише одним із різновидів інформаційного тероризму. Зауважимо, що визначення психологічного тероризму не містять і міжнародні правові акти, серед яких варто виділити Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму (2005), Конвенцію про кіберзлочинність (2001).

Частиною першою ст. 7 Закону України № 987-XII (Верховна Рада України, 1991) передбачено, що релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру й діють відповідно до своєї ієрархічної та

інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно зі своїми статутами (положеннями). Отже, діяльність релігійних організацій є однією зі складових механізму задоволення релігійних потреб та законним засобом реалізації права громадян сповідувати і поширювати віру. Держава не може посилається на потребу захистити національну безпеку аби обмежувати реалізацію права особи (групи осіб) сповідувати свою релігію. Частиною другою ст. 35 Конституції України (Конституція України, 2020) та частиною другою ст. 9 Конвенції (Верховна Рада України, 2001) визначено вичерпний перелік цілей, для досягнення яких може бути обмежено право на свободу світогляду і віросповідання, зокрема шляхом заборони діяльності релігійної організації, а саме: 1) забезпечення громадської безпеки; 2) охорони публічного порядку; 3) охорони здоров'я; 4) охорони моралі; 5) захисту прав і свобод інших осіб.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел дає підстави стверджувати, що існують декілька точок зору щодо вказаної проблеми. Одна з них зводиться до того, що *тоталітарні релігійні угруповання характеризуються такими рисами*: а) розподілом ролей між членами групи; б) наявністю лідера; в) спільністю мети і діяльності; г) стійкими міжособистісними стосунками і згуртованістю групи; д) психологічною єдністю групи, що виражається в суб'єктивному понятті "МИ".

Психологічний тероризм є сферою негативного впливу на особу, суспільство, державу за допомогою усіх видів інформації, а також діяльності тоталітарних релігійних сект з метою інформаційно-психологічного негативного впливу за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій. Одразу зауважимо, психологічна зброя є засобом впливу на психіку людей в інтересах виконання певного завдання (у т. ч. бойового). На практиці сукупність цих засобів має "прищеплювати" психічній діяльності людини певні властивості для цілеспрямованого управління нею. Візьмемо для прикладу безконтактне залучення. Наскільки це реально та ефективно – справа дискусійна, але потенційна психологічна зброя умовно поділяється на кілька видів: інформаційно-психологічну; лінгвістичну; психотронну; психофізичну; психотропну; сомато-психологічну зброю.

Сучасний світ налічує десятки тисяч тоталітарних сект: Бразилія – 4100, США – 3000, Росія – 2500 (залучено близько 1 млн чол.), Велика Британія – 2000, Італія – 400, Данія – 300, Бельгія – 150 (Агаєв та ін., 2005).

Політичні та соціально-економічні зміни, що відбулися в Україні в 90-х роках минулого століття суттєво вплинули на культурно-соціальний та морально-психологічний стан суспільства. Не минули зміни і духовного життя, і навіть більше того, відбулася релігійна активізація населення України. Така активність проявлялась насамперед у виникненні значної кількості релігійних організацій та громад, як традиційних, так і нетрадиційних для України релігійних течій, і навіть таких, що виникли поза існуючими релігіями. На сьогодні ситуація, що складається у релігійній сфері, залишається поза увагою законотворців і значною мірою формується під впливом різного роду релігійних / псевдорелігійних утворень (Луценко, 2018). Оцінювати їхню діяльність варто із позицій психологічного тероризму. Можна виділити такі загальні характеристики діяльності тоталітарних сект і терористичних організацій: а) сильну антидержавну спрямованість (заборони на участь людини в житті держави і суспільства); б) тверду ієрархічність організації із беззастережним підпорядкуванням лідерів; в) подібність у джерелах фінансування (зовнішнє фінансування з-за кордону, часто

через різні фонди), створення фінансової залежності від організації; г) створення іміджу безкорисливості і доброзвичайності (декларування принципів волі, рівності й братерства); д) використання спеціального антуражу і групових психотехнік (у терористів – різні клятви і присяги зі зброєю, у сектантів – використання релігійних обрядів); ж) інтенсивні методи агітації та реклами із претензією на інтернаціональність; з) залучення максимальної кількості потенційних членів, особливо серед молоді; е) однорідні психічні зміни в учасників (деформація структури особистості під інтенсивним психологічним впливом) (Громівчук, 2011).

Як бачимо, релігійні тоталітарні культури несуть сьогодні загрозу національній безпеці України так само, як і тероризм. Дію тоталітарних культур слід визнати різноманітним психічним тероризмом, що включає маніпулятивні впливи на психіку людини з метою знищення її індивідуальності та корисливого підпорядкування поведінки, керування емоціями й волею.

Психічний тероризм – масова форма несмертної зброї. Саме із цього визначення, на наш погляд, слід виходити, оцінюючи втрати суспільному і психічному здоров'ю нації, руйнівну діяльність деструктивних сект. Не випадково сьогодні навіть у рутинних інструкціях для поліцейських (МВС Франції) застосовуються критерії тоталітарних сект, достатні для початку карного переслідування: маніпуляція свідомістю, замах на фізичне здоров'я, нав'язування розриву із прямим оточенням, непомірні побори, вербування дітей, антигромадські висловлювання, порушення громадського порядку, податкові злочини, проникнення у владні структури. Психологічна зброя – засіб і метод професійного впливу на свідомість і емоційно-вольову сферу супротивника задля досягнення політичних (економічних, релігійних) цілей. Саме ця зброя є інструментом ведення психологічної війни – спеціально організованого масштабного психологічного впливу на суспільну свідомість.

Сучасна психологічна зброя, ставши комплексом засобів навмисного й організованого впливу на психіку і поведінку військовослужбовців на полі бою, має вирішувати такі завдання: 1) досягати мети бою без завдання істотної шкоди інфраструктурі, людям, екології; 2) бути менш затратною, ніж традиційні засоби вирішення аналогічних завдань війни; 3) знижувати боездатність противника на певний час; 4) розширювати психофізичні можливості власних військових; 5) забезпечувати скритність маневрів та інших дій збройних сил; 6) впливати на переміщення противника за допомогою "психологічних загороджень"; 7) уражати особовий склад противника на великих площах; 8) спонукати цивільне населення сприяти збройним силам або до інших потрібних дій.

Прийнято виділяти такі умови ефективності інформаційно-психологічної агресії: асиметрія і домінування, скритність і латентність, раптовість і відсутність правових норм ("війна без правил"). Медичні наслідки такої агресії – соціально-стресові та психосоматичні розлади. Актуальним завданням соціальної психології сьогодні стає розробка системи психологічного захисту і забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості й суспільства. Упоратися із цим завданням без ефективних інститутів психопрофілактики та психогієни в принципі неможливо.

У вітчизняній психології є декілька підходів до розуміння предмета *психологічний тероризм*. Аксиомою є й те, що соціальні катаклізми, що призводять до руйнування сформованих підвалів, супроводжуються й дестабілізацією

духовного життя. Можна виділити такі фактори: 1) ущільнення інформаційного середовища (кожні 18 міс. обсяг інформації подвоюється); 2) наростання некомпетентності населення в умовах гібридної війни, відсутність належної інформаційно-психологічної гігієни; 3) глобалізація ідеологічної агресії та геополітичного протистояння; 4) поточно-конвеєрне виробництво масової культури і культурна дезорієнтація; 5) зростання маргінальності, втрата соціальних зв'язків і відчуження; 6) високі темпи зростання кримінальної субкультури, збільшення обсягу психічного насильства як засобу здійснення злочинів; 7) психологічна неграмотність населення як передумова будь-яких маніпуляцій; 8) доступність психотехнологій і широке бізнес-консультування; 9) діяльність різноманітних екстрасенсів, експертів; 10) відсутність ефективних і доступних інститутів психогігієни та психопрофілактики. Усе це нерідко призводить до створення духовного вакууму, який заповнюється "хаосом нової духовності". Цю нову духовність або експортують закордонні релігійні організації, або вона формується різними культовими групами.

Такі далекі духовним традиціям країни релігійно-культурні організації зазвичай називають сектами, хоча юридично нормативного поняття "секта" немає. Більше того, це поняття містить стільки протиріч і різночитань, що його вживання доцільно обмежити. У зв'язку з цим було запропоновано нове позначення – культури новотвори, неокульти, яке містить інші від сект колишніх часів риси. Найкращий критерій, що дає змогу відрізнити секту від традиційних релігій, – це використання сектою віри для досягнення цілей, що не мають нічого загального з духовністю: гроші, особисті амбіції, політика.

Виділяють чотири основні групи сект, що діють в Україні: *обрядові, містичні, раціоналістичні та тоталітарні*. Обрядові секти характеризуються насамперед особливостями в проведенні релігійних обрядів, що відбивають суть даного релігійного навчання; а в містичних найбільшу увагу приділяють особливим символам, образам, що формують атмосферу загадок і таємниць (Сидоров, & Соловійов, Бабкін, 2001). Джерелом віровчення раціоналістичних сект визнається Євангеліє, яке найчастіше трактується викривлено, відповідно до бажань сектантського лідера; у тоталітарних сектах люди повністю підпорядковані лідерам секти і затверджуваним ними догматам. До сект, що діють в Україні належать: група сект обрядові Баптисти, п'ятидесятники, "Свідки Іегови", "Церква Христа" тощо.

Не зупиняючись на характеристиці окремих груп (це сфера релігієзнавства), лише зазначимо, що зараз очолюють неокульти професійні сертифіковані фахівці (Сидоров, & Соловійов, Бабкін, 2001). Раніше ми вже розглянули психологічні аспекти залучення в неокульти і методи медико-соціальної допомоги адептам. Найчастіше причинами порушення звичного стилю життя таких громадян є різноманітні зовнішні кризові ситуації: важка хвороба, смерть близьких, втрата роботи тощо. Внутрішні фактори – це особливості особистості і психіки індивідуума, які можуть як залишатися в межах норми (психологічні особливості), так і виходити за них (психопатологічні особливості). У першому випадку йдеться про такі якості і риси особистості, як: сором'язливість, довірливість, потреба в самоствердженні (характерна для юнацького віку), розчарування в культурних цінностях. У другому випадку долучення до секти визначається мотивами і прагненнями певних психопатологічних типів

особистості: містичних переживань; депресанту – мотив страждання, жертвності; параноїка – ідея ненависті до ворогів віри; осіб нарцисичної поведінки – ідея винятковості та привілейованості.

Зазначені фактори можуть діяти як ізольовано, так і спільно, але в кожному разі їхній вплив призводить до порушення стереотипу поведінки людини й розвитку дезадаптації. Колишні поведінкові адаптаційно-приспосувальні реакції (психоемоційні прояви, звички, форми спілкування) виявляються недостатніми для забезпечення індивідуума необхідним комфортом. Неспроможність колишнього стереотипу поведінки призводить до виникнення вакууму – стану психічної незахищеності. Згодом людина може впоратися з проблемами, що виникли, але може придбати й інші поведінкові реакції із формуванням нового стереотипу поведінки. Можливий і варіант, коли психологічно незахищена особистість потрапить під вплив умілого маніпулятора. Це й реалізується в сектах, де у ролі останнього виступає її лідер. "Вчитель" наповнює людину "рятівними" релігійними вченнями, поступово руйнуючи і практично знищуючи його природну індивідуальність.

Вербування найчастіше вважається успішним лише при наповненні його певним психотерапевтичним змістом, значимим для об'єкта впливу. У 80-ті роки минулого сторіччя американський сімейний фонд, заснований для боротьби із сектантством, запропонував чотири ознаки вербувальника (психоманіпулятора). Зазвичай це: а) дружня особистість; б) зацікавлена в тому, щоб розвинути ваші сокровенні бажання; в) щедра на компліменти і похвали; г) розсудлива в оцінюванні ваших статків, ентузіазму, енергії, інтелектуальної сили; д) має відповіді на всі запитання (Хміляр, 2008).

Сьогодні бренд американського сімейного фонду захопила й експлуатує у своїх цілях секта муністів. (Церква заборонена в багатьох країнах, оскільки вважається тоталітарною). У випадку ж вербування розгортається культовий варіант залежної поведінки. Можемо виділити чотири стадії взаємодії із психоманіпулятором: 1) актуалізація уваги; 2) залучення до процесу взаємодії; 3) експлуатація неофітів; 4) поневолення з вираженими змінами психоемоційної сфери. Особливо необхідно вказати на те, що психологічна віктимність адептів тоталітарних неокультур має прихований характер. Унаслідок маніпулятивності впливів жертва такою себе не сприймає. Можна виділити віктимність особистісну, визначену психологічними особливостями, рольову, пов'язану з рекрутуванням у культу (в основному молоді), і ситуаційну, що виникає через збіг випадкових обставин. Непатологічна культова залежна поведінка характеризується підпорядкованістю власних інтересів інтересам секти або її лідера; тривалою фіксацією уваги на культовій діяльності; зниженням здатності контролювати залучення в сектантську діяльність; несамостійністю і пасивністю у виборі стратегії поведінки.

Важливою умовою розвитку залежної поведінки (у т.ч. культової) є психогенез: виникнення й розвиток у людини психічного життя – почуттів, мови, мислення, вольової діяльності. Розвиток залежної культової поведінки характеризується інфантильністю, сугестивністю та наслідуванням, прогностичною некомпетентністю і зниженою інтуїцією, ригідністю та впертістю, наївністю і простодушністю, почуттєвою безпосередністю, цікавістю і високою пошуковою активністю, максималізмом та егоцентризмом, яскравістю уяви і фантазією,

вразливістю й нетерплячістю, схильністю до ризику, страхом бути покинутим.

Ознаками патологічної залежної поведінки В. Менделевич вважає наявність епізодів змінених станів свідомості при реалізації залежності, непереборність залежності, стереотипізацію поведінки. Залежні особистісні розлади характеризуються нездатністю самостійно ухвалювати рішення, готовністю дозволяти іншим ухвалювати їх, утрудненнями почати якусь справу самостійно, готовністю добровільно виконувати неприємні роботи з метою отримати підтримку, важко переносять самотність, відчуттям безпорадності, коли руйнується близький зв'язок, охопленням страхом бути відкинутим, легкою вразливістю й піддатливістю будь-якій критиці.

Людський соціум маніпулятивний за своєю природою, тому зрозумілі спроби, що не припиняються, дискусій з боку ангажованих тоталітарними культами "незалежних експертів" із приводу клінічної реальності й академічності понять "промивання мізків" і "деструктивний (культури) контроль свідомості (особистості)". Поняття "промивання мізків" запропонував в 1951 р. журналіст Едвард Хантер, буквально переклавши це слово з китайського "пао" ("промивати мізки"). Деструктивний контроль свідомості, на відміну від "промивання мізків", здійснюється без фізичного примусу та насильства.

Виділимо також такі умови високої толерантності до спроб залучення в деструктивні культури: високу соціальну активність, високий рівень освіти, знання іноземних мов, доступ до різних джерел інформації, різноманітні види діяльності, професійне кар'єрне зростання, бачення перспектив розвитку особистості.

Найважливішою особливістю психічного тероризму є те, що це несмертоносна зброя, інтерес до розробок якої особливо зріс на початку 90-х років минулого століття – після завершення епохи "ядерного стримування". Несмертоносна технологія вигідно відрізнялася від традиційних типів озброєння більшою гуманністю та вибірковістю впливу, оборотністю і тимчасовістю впливу, роблячи людей небоєздатними, вони завдавали мінімальної шкоди, забезпечували альтернативу (Хассен, 2002; The Future of Non-Lethal..., 2022; Груб, 2021). Застосування цих технологій мали виражений соціальний рефрен: порятунок заручників і контроль масових безладів, особистий захист і зупинка транспортних засобів, арешт кримінальних елементів. Більшість несмертоносних технологій (Колесник, 2016) засновані на психофізіологічних механізмах дії і супроводжуються психотравмуючим ефектом.

Несмертоносні технології із психотравмуючим ефектом: паралітичні спреї; нервово-паралітичні гази; електрична висока напруга (близько 300 Вт); шоківі пістолети; мікрохвилі; інфразвук / ультразвук; хвилі акустичного тиску (здатні викликати механічні ушкодження органів і систем, що позбавляють боєздатності); лазери (викликають дезорієнтацію й тимчасову сліпоту); акустичний голосний звук, що породжує дезорієнтацію; генератор; оптичні засоби, що засліплюють і дезорієнтують; водомети маркіровані барвником або електрифіковані струмені води, що викликають дезорієнтацію та оглушення. Психологічне – інформаційно-пропагандистські кампанії, маніпулятивне формування індукованих станів і установок, у т.ч. на неусвідомлюваному рівні.

Резюмуючи вищевикладене, варто згадати Германа Геринга – одного із психоманіпуляторів минулого сторіччя, безславний кінець якого переконливо доводить, що наділений владою маніпулятор деформує і руйнує як

свою особистість, свою політичну й людську долю, так і долю свого народу. Маніпуляція – форма аутоагресії і саморуйнівної поведінки. Навіть досягнуті на її основі тактичні перемоги не рятують від стратегічного краху. Витончена психологічна маніпуляція, постійні молитви і співи, безперервне спілкування із фанатичними членами секти призводять до того, що у неофіта швидко руйнується здатність до критичного сприйняття чужого вчення, а постійна зайнятість справами секти, погане і нерегулярне харчування, нетривалий сон постійно занурює адепта в стан, у якому ним легко управляти.

Дискусія і висновки

На сучасному етапі суспільного розвитку проблема психологічного тероризму трансформувалась у глобальний виклик міжнародній спільноті. Аналіз усієї сукупності досліджених матеріалів дає змогу сформулювати висновки, серед яких основні такі:

1. Психологічний тероризм є складним, багатоплановим явищем, що має різні аспекти: правові, психологічні, історичні, технологічні. Ознаками тоталітарної секти є: структурованість, ієрархічність, наявність специфічної мети діяльності (незаконне заволодіння майном, жертвоприношення, слідування пророцтвам з релігійних чи квазірелігійних джерел).

2. Діяльність тоталітарних культів слід вважати психологічним тероризмом як форму несмертоносною зброєю масового ураження. Існуюче різноманіття прояву психологічного тероризму доповнюється новими, більш високотехнологічними формами. Ефективна боротьба з ним можлива лише на основі превентивних методів. Запобігання йому має полягати у виявленні, усуненні, нейтралізації, локалізації і мінімізації дії тих чинників і причин, що або породжують тероризм, або йому сприяють. Форми і методи, які використовують у своїй діяльності тоталітарні секти, різняться за змістом і зовнішнім проявом, але завжди спрямовані на досягнення цілі лідера організації.

3. На сьогодні слід поглибити наукові дослідження з проблеми тероризму з урахуванням сучасних тенденцій розвитку світової спільноти, залучаючи до цього фахівців різних галузей знань: юристів, економістів, політологів, психологів, філософів, медиків. Існує необхідність вироблення ретельно регламентованого порядку висвітлення в ЗМІ ситуацій, пов'язаних з актами психологічного тероризму.

Перспективними є подальші наукові дослідження щодо розробки нових методів і механізмів боротьби з ним, а також поглиблене з'ясування й усунення причин цього небезпечного явища.

Варто продовжувати узагальнювати досвід протидії діяльності тоталітарних сект та виробляти пропозиції щодо використання окремих його складових у вітчизняній практиці, а саме: 1) створювати спеціальні парламентські комісії; 2) складати перелік небезпечних культів; 3) інформувати населення про нові релігійні та ідеологічні угруповання, діяльність традиційних церков у справах сект; 4) посилювати податковий контроль і фінансовий моніторинг діяльності релігійних об'єднань; 5) проводити превентивний нагляд та оперативне супроводження діяльності релігійних організацій.

Внесок авторів: Віктор Алещенко – концептуалізація, адміністрування проекту, оригінальна чернетка; Олег Хміляр – аналіз та інтерпретація літературних джерел, методологія, перегляд і редагування, валідація даних.

Список використаних джерел

- Агаєв, Н. А., Карпов М. О., Єфімов В. В., & Хмільяр О. Ф. (2005). Сучасний тероризм – причини і прояви. *Молода нація*, 34–55.
- Армія Inform. (2021, 30 березня). *Історія спеціальної зброї психологічного впливу*. <https://armyinform.com.ua/2021/03/30/istoriya-speczialnoyi-zbroyi-psyhologichnogo-vplyvu/>
- Верховна Рада України. (1991). *Про свободу совісті та релігійні організації* (Закон від 23.04.1991 № 987-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
- Конституція України. (2020). Центр учбової літератури. <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
- Верховна Рада України. (2001, 23 листопада). *Конвенція про кіберзлочинність*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text
- Верховна Рада України. (2003). *Про боротьбу з тероризмом* (Закон від 20.03.2003 № 638-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
- Горевой, Дмитро (2021). *Як Московський патріархат працює проти України на зовнішній арені?* Радіо свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/upc-mp-moskovsky-patriarkhat-viyna/31124061.html>
- Грачев, Г. В. (2003). *Особистість і суспільство: інформаційно-психологічна безпека й психологічний захист*. PER SE.
- Гридкевець, Л. (2014). Деструктивний вплив культурного мислення на духовно-психологічні процеси особистості в період особистісних криз. *Наукові записки УКУ, Ч. 4 "Педагогіка. Психологія"*, 1, 244–260.
- Громівчук, І. М. (2011). Міжнародно-правове визначення тероризму як основа ефективної боротьби з ним. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія "Економіка, право, політологія, туризм"*, 4(2), 108–112.
- Груб, З.В. (2021). Теоретико-методологічні засади поняття "міжнародного тероризму". *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2021_2_5
- Колесник, І. М. (2016). *Новітні релігійні течії та рухи*. Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Луценко, І. Г. (2018). *Протидія діяльності тоталітарних сект: кримінологічні засади*. Константа.
- Радіо Свобода. (2024, 4 квітня). *"РПЦ на службі Кремля". Що стоїть за "православним джихадом" проти України*. <https://www.radiosvoboda.org/a/rpts-patriarkh-kyryl-svyashchenna-viyna-proty-ukrayiny/32889826.html>
- Сидоров, П. І., Соловйов А. М., & Бабкін Р. А. (2001). Соціально-психологічні аспекти сектанства. *Психіатричний журнал*, 3, 29–33.
- Філіпович, Л. О. (2017). *Нові релігійні течії в Україні: загрози уяві і реальні*. Якiр. <https://jakir.in.ua/biblioteka-yakir/materialy-konferentsii/41-41.html>
- Хассен, С. (2002). *Звільнення від психологічного насильства*. ОЛМА-ПРЕСС.
- Хмільяр, О. Ф. (2008). Психологічний портрет терориста. *Матеріали Всеармійської науково-практичної конференції "Філософсько-психологічні та соціально-психологічні проблеми реалізації людського фактора в умовах переходу Збройних Сил України до професійної армії"* (29 травня 2008 р., с. 270–272). Ч. 1. НАОУ.
- Яструбів, В. С. (2004). Тероризм і психічне здоров'я. *Журнал невропатології й психіатрії ім. С.С. Корсакова*, 6, 4–8.
- The Future of Non-Lethal Weapons. (2022). *Technologies, Operations, Ethics and Law*. (Ed.) N. Lewer. Franks Cass.
- Агаєв, Н.А., Карпов, М.О., Yefimov, V.V., & Khmilyar, O.F. (2005). Modern terrorism – causes and manifestations. *Young Nation*, 34–55 [in Ukrainian].
- Army Inform. (2021, March 30). *History of special weapons of psychological influence* [in Ukrainian]. <https://armyinform.com.ua/2021/03/30/istoriya-speczialnoyi-zbroyi-psyhologichnogo-vplyvu/>
- Constitution of Ukraine. (2020). Center of educational literature [in Ukrainian]. <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
- Filipovych, L.O. (2017). *New religious currents in Ukraine: imaginary and real threats*. Yakir [in Ukrainian]. <https://jakir.in.ua/biblioteka-yakir/materialy-konferentsii/41-41.html>
- Gorevoy, Dmytro. (2021). *How does the Moscow Patriarchate work against Ukraine in the foreign arena?* Radio svoboda [in Ukrainian]. <https://www.radiosvoboda.org/a/upc-mp-moskovsky-patriarkhat-viyna/31124061.html>
- Grachev, G.V. (2003). *Personality and society: information and psychological security and psychological protection*. PER SE [in Ukrainian].
- Gromivchuk, I.M. (2011). International legal definition of terrorism as the basis of effective fight against it. *Scientific Bulletin of the Institute of International Relations of NAU. Series "Economics, law, political science, tourism"*, 4(2), 108–112 [in Ukrainian].
- Grub, Z.V. (2021). Theoretical and methodological foundations of the concept of "international terrorism". *Public administration: improvement and development*, No. 2 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2021_2_5
- Hassen, S. (2002). *Liberation from psychological violence*. OLMA PRESS [in Ukrainian].
- Hrydkovets, L. (2014). The destructive influence of cult thinking on the spiritual and psychological processes of the individual during the period of personal crises. *Scientific notes of UKU, Part 4 "Pedagogy. Psychology"*, 1, 244–260 [in Ukrainian].
- Khmylyar, O.F. (2008). Psychological portrait of a terrorist. *Materials of the All-Army Scientific and Practical Conference "Philosophical-psychological and social-psychological problems of the implementation of the human factor in the conditions of the transition of the Armed Forces of Ukraine to a professional army"* (May 29, 2008, pp. 270–272), Part 1, NAOU [in Ukrainian].
- Kolesnyk, I.M. (2016). *The latest religious currents and movements*. Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Lutsenko, I.G. (2018). *Counteracting the activities of totalitarian sects: criminological principles*. Constant [in Ukrainian].
- Radio Svoboda. (2024, April 4). *"ROC at the service of the Kremlin". What is behind the "Orthodox jihad" against Ukraine* [in Ukrainian]. <https://www.radiosvoboda.org/a/rpts-patriarkh-kyryl-svyashchenna-viyna-proty-ukrayiny/32889826.html>
- Sidorov, P.I., Solovyov, A.M., & Babkin, R.A. (2001). Socio-psychological aspects of sectarianism. *Journal of Psychiatry*, 3, 29–33 [in Ukrainian].
- The Future of Non-Lethal Weapons. (2022). *Technologies, Operations, Ethics and Law*. (Ed.) N. Lewer. Frank Cass.
- Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). *On freedom of conscience and religious organizations* (Law dated 04/23/1991 No. 987-XII) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2001, November 23). *Convention on cybercrime* [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). *On the fight against terrorism*. (Law dated March 20, 2003 No. 638-IV) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
- Yastrubiv, V.S. (2004). Terrorism and mental health. *Journal of neuropathology and psychiatry named after S.S. Korsakova*, 6, 4–8 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 28.04.24
 Прорецензовано / Revised: 08.05.24
 Схвалено до друку / Accepted: 10.05.24

Viktor ALESHCHENKO, DSc (Psychol.), Prof.
 ORCID ID: 0000-0003-1560-7318
 e-mail: avi1953@ukr.net
 National Defense University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Oleh KHMILIAR, DSc (Psychol.), Prof.
 ORCID ID: 0000-0003-2693-1906
 e-mail: hmilar@ukr.net
 National Defense University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL TERRORISM AS A MEANS OF INFLUENCE ON SOCIETY AND PERSONAL CONSCIOUSNESS

Background. In today's realities, it is necessary to state the significant growth of terrorist movements, the globalization of the scale of their activities, as well as the high level of their organization and professionalism. Being identified with a weapon of mass destruction, which combines direct physical damage to victims with a significant psychological impact on society, psychological terrorism causes a purposeful destructive effect on the psyche of an individual. In this context, the urgent task of modern psychological science is the search for an optimal system of psychological protection and ensuring the information and psychological security of the individual and society against the effects of psychological terrorism. The purpose of the article is to reveal the essence of psychological terrorism as a form of non-lethal weapon and to develop the basic psychological principles of protection against its influence.

Methods. The methodological basis of the scientific article consists of legal and systemic analysis, synthesis, interpretation method, comparison and hermeneutic method. Social transformations of members of religious sects are analyzed.

R e s u l t s . *It has been established that among the factors that determine the spread of psychological terrorism are the significant densification of the information environment, the increase in incompetence of the population in the conditions of hybrid warfare, the lack of proper information and psychological hygiene, the growth of marginality, the loss of social ties and alienation, the psychological illiteracy of the population as a prerequisite for any manipulations. All this often leads to the creation of a spiritual vacuum, which is filled with the "chaos of a new spirituality." Four main groups of sects operating in Ukraine have been identified. Among them: ceremonial, mystical, rationalist and totalitarian. The types of information-psychological, linguistic, psychotropic, psychophysical, somato-psychological weapons used by terrorists, exerting a psychological influence on individuals and society as a whole, are characterized.*

C o n c l u s i o n s . *It has been proven that the problem of combating psychological terrorism requires an analysis of various crisis situations and the structure of terrorism itself as a phenomenon that has gone a long way of evolution from lone suicide bombers to huge terrorist organizations that commit acts of terrorism that entail the intimidation (death) of a large number of people. The conditions of high tolerance for attempts to engage in destructive cults are revealed, including: high social activity, high level of education, knowledge of foreign languages, access to various sources of information, various types of activities, professional career growth, vision of prospects for personal development.*

K e y w o r d s : *faith, religion, church, psychomanipulator, psychological terrorism, non-lethal weapons, psychological weapons.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.